

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.1>

МОВА ТА СТИЛЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА: АНАЛІЗ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Бодунова О.М.,
*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правничої лінгвістики ННІ права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0001-9179-5985
e-mail: olesalasuk@gmail.com*

Яцик Т.П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора з навчально-методичної роботи
ННІ економічної безпеки та митної справи
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-4207-4633
e-mail: t.p.yatsyk@dpu.edu.ua*

Бодунова О.М., Яцик Т.П. Мова та стиль нормативно-правового акта: аналіз Закону України «Про правотворчу діяльність».

У статті досліджуються особливості мови та стилю нормативно-правового акту в контексті вивчення ст. 35 Закону України «Про правотворчу діяльність».

Визначено, що дотримання органами державної влади та органами місцевого самоврядування основних вимог щодо створення та прийняття нормативно-правових актів є невід'ємною складовою ефективного правотворчого процесу в Україні. Важливими, на наш погляд, є вимоги щодо мови та стилю нормативно-правового акту, адже юристи-нормопроектувальники повинні володіти додатковими знаннями у цій сфері, зокрема, лінгвістичними особливостями написання правових норм.

Зроблено висновок, що питання щодо мовних аспектів написання правових норм є актуальним тому, що використання чітко визначених та прописаних юридичних термінів не лише дозволяє уникнути багатозначності та різного розуміння, а й забезпечує точність і однозначність тлумачення закону. Тому закон має бути написаний мовою, яка зрозуміла для всіх, однак він також повинен використовувати юридичну термінологію для уникнення непорозумінь і неправильного тлумачення.

Зазначено, що Закон України «Про правотворчу діяльність» у ст. 35 визначає основні правила викладу тексту та особливості стилю нормативно-правового акту. Проте для правників лінгвістичні аспекти написання правової норми не завжди є зрозумілими, тому потрібно більш детально проаналізувати вимоги законодавства щодо мови нормативно-правового документу та висвітлити загальні засади вживання термінів та лінгвістичних правил у правничій сфері.

Виокремлено проблеми у реалізації положень ст. 34 згаданого нами Закону, зокрема: 1) відсутність розроблених і прийнятих стандартів української правничої термінології, що створює труднощі при конструюванні правових норм; 2) відсутність окремого лінгвістичного відділу, який би займався вичиткою проєктів нормативно-правових документів, як у Верховній Раді України, так і в інших державних і недержавних структурах; 3) відсутність Єдиного глосарію правових термінів, що також впливає на термінологічну узгодженість при написанні нормативно-правового документа.

Ключові слова: правотворчість, нормотворчість, нормопроекування, мова нормативно-правового акта, стиль нормативно-правового акта, правотворчий процес, лінгвістичний відділ.

Bodunova O.M., Yatsyk T.P. Language and style of a legal act: analysis of the Law of Ukraine «On lawmaking».

The article examines the peculiarities of language and style of a legal act in the context of studying Article 35 of the Law of Ukraine «On Lawmaking».

It is determined that compliance by public authorities and local self-government bodies with the basic requirements for drafting and adopting regulatory legal acts is an integral part of an effective law-making process in Ukraine. In our opinion, the requirements to the language and style of a legal act are also important, since lawyers-drafters should have additional knowledge in this area, in particular, the linguistic features of writing legal norms.

The author's conclude that the issue of language aspects of legal drafting is relevant because the use of clearly defined and prescribed legal terms not only avoids ambiguity and different understandings, but also ensures the accuracy and unambiguity of the law's interpretation. Therefore, a law should be written in a language that is understandable to everyone, but it should also use legal terminology to avoid misunderstandings and misinterpretations.

It is noted that the Law of Ukraine «On Lawmaking» in Article 35 defines the basic rules of text presentation and peculiarities of the style of a legal act. However, for lawyers, the linguistic aspects of writing a legal provision are not always clear, so it is necessary to analyse in more detail the requirements of the law regarding the language of a legal document and to highlight the general principles of using terms and linguistic rules in the legal sphere.

The author's identify problems in the implementation of the provisions of Article 34 of the Law, in particular: 1) the lack of developed and adopted standards of Ukrainian legal terminology, which creates difficulties in the construction of legal norms; 2) the absence of a separate linguistic department which would deal with proofreading of draft legal documents, both in the Verkhovna Rada of Ukraine and in other state and non-state structures; 3) the absence of a Unified Glossary of Legal Terms, which also affects terminological consistency in the drafting of a legal document.

Key words: lawmaking, rulemaking, rulemaking, language of a legal act, style of a legal act, lawmaking process, linguistic department.

Постановка проблеми. Дотримання органами державної влади та органами місцевого самоврядування основних вимог щодо створення та прийняття нормативно-правових актів є невід'ємною складовою ефективного правотворчого процесу в Україні. Важливими, на наш погляд, є вимоги щодо мови та стилю нормативно-правового акту, адже юристи-нормопроекувальники повинні володіти додатковими знаннями у цій сфері, зокрема, лінгвістичними особливостями написання правових норм.

Питання щодо мовних аспектів написання правових норм є актуальним тому, що використання чітко визначених та прописаних юридичних термінів не лише дозволяє уникнути багатозначності та різного розуміння, а й забезпечує точність і однозначність тлумачення закону. Тому закон має бути написаний мовою, яка зрозуміла для всіх, однак він також повинен використовувати юридичну термінологію для уникнення непорозумінь і неправильного тлумачення.

Варто зазначити, що Закон України «Про правотворчу діяльність» у ст. 35 визначає основні правила викладу тексту та особливості стилю нормативно-правового акту. Проте для правників лінгвістичні аспекти написання правової норми не завжди є зрозумілими, тому потрібно більш детально проаналізувати вимоги законодавства щодо мови нормативно-правового документу та висвітлити загальні засади вживання термінів та лінгвістичних правил у правничій сфері.

Окрім цього, на сьогодні відсутні детальні правила для розробників нормативних актів та відсутності спеціалізовані відділи у структурі уряду, парламенту та інших органів, що суттєво впливає на якість нормативно-правових актів. На нашу думку, важливо розвивати відповідні механізми контролю якості правових текстів та залучення мовних експертів для забезпечення їхньої лінгвістичної довершеності. Тільки так можна забезпечити розуміння і правильне застосування законодавства всіма громадянами. Саме тому обрана нами тематика є актуальною.

Стан опрацювання. Особливості правотворчого процесу на різних етапах становлення України досліджувалися у наукових працях: Н. Артикуци, І.О. Билі Сабадаш, Д. Бахраха, В. Копей-

чикова, А. Малька, Н. Матузова, В. Сорокіна, Л. Томаша, Л. Явича, С. Гусарєва, М. Кельмана, О. Мурашина, О. Тихомирова, М. Цвіка тощо.

Метою цього дослідження є теоретичний аналіз та дослідження норм законодавчих та наукових вимог щодо мови та стилю нормативно-правового акта.

Виклад основного матеріалу. Як ми уже зазначали, ст. 35 Закону України «Про правотворчу діяльність» закріплює особливості мови та стилю нормативно-правового акта. Під мовою нормативно-правового акта варто розуміти особливий стиль літературної мови, який зумовлений певними соціальними завданнями, що стоять перед правом, специфічним способом відображення предмету і характеризується спеціальними композиційними і стилістичними засобами, особливим словниковим складом лексики. Це мова офіційного письмового документа, що носить загальнообов'язковий та державно-владний характер та в якому виражається воля суспільства.

З цього визначення ми можемо виокремити особливості мови нормативно-правового акта:

- вона володіє усіма особливостями офіційно-ділового стилю словесного викладення.
- однією з основних особливостей мови нормативно-правових актів є її офіційний, документальний характер. В правовому документі мовна форма є нормативною і формально закріпленою. Вона не може бути самостійно змінена, тобто не допускаються заміна слів, зміна порядку слів, речень і частин тексту.
- для мови нормативних правових актів характерні лексичні, синтаксичні та композиційні особливості. При викладенні змісту нормативно-правових актів використовуються як загальні мовні засоби, так і ті, що вироблені в юридичній сфері або виключно в сфері нормотворчої діяльності.
- особливою є функціональна характеристика мови нормативно-правових актів. У мові нормативно-правового акту розкривається думка суб'єкта правотворчої діяльності, засобами мови він не тільки сповіщає адресата про свій задум (ідею), але й схиляє його до певної поведінки, впливаючи таким чином на його волю. Однією з найважливіших є комунікативна функція мови нормативно-правових актів. Завдання комунікації полягає у впливі на волю і свідомість людей, щоб створити спонукальні мотиви вести себе правомірно, у відповідності з вимогами правових приписів, використовуючи повноваження і виконуючи юридичні обов'язки.
- мова нормативно-правових актів характеризується формалізацією, уніфікацією засобів вираження, орієнтована на ясність та однозначність.

Відповідно до статті 10 Конституції України від 28 червня 1996 року, державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист інших мов національних меншин України. Таким чином, можна стверджувати, що Основний Закон держави зобов'язує застосовувати українську мову як мову правотворчої діяльності в Україні [1].

Відповідно до статті 13 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 25 квітня 2019 року № 2704-VIII мовою нормативно-правових актів є державна мова [2].

Отже, всі нормативно-правові акти оприлюднюються державною мовою, окрім випадків, визначених законом.

Проекти нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування складаються відповідно до стандартів української правничої термінології, що встановлюються Національною комісією зі стандартів державної мови.

В контексті сказаного зазначимо, що проблемою при здійсненні правотворчої діяльності є певна невідповідність чинного законодавства і практики його реалізації, адже на сьогодні такі стандарти української правничої термінології не прийняті. Це створює труднощі при конструюванні правових норм.

Наступною вимогою до нормативно-правових актів є дотримання їх стилю. Відповідно до законодавства, нормативно-правові акти формуються з дотриманням офіційно-ділового стилю, основними ознаками якого є:

1) нейтральність і стриманість, відсутність емоційної, експресивної, розмовної лексики та індивідуальних авторських рис – характеризується рівним, спокійним, емоційно знебарвленим то-

ном викладу, тобто в тексті нормативно-правового акта не використовуються емоційно або художньо виділені слова, лексичні форми з оцінювальними суфіксами, прислів'я, метафори (образні порівняння) тощо. Також нормативно-правовий акт повинен бути позбавлений індивідуальності характеру викладу, тобто відсутня особлива манера написання того чи іншого автора. Нормативно-правові акти мають чітко встановлену документальну форму, відповідну внутрішню структуру, реквізити (дату, номер, найменування і т.п.), що має формально юридичне значення;

2) використання віддіслівних іменників, безособових і наказових форм дієслова.

Віддіслівні іменники – це іменники, що структурно й семантично мотивуються дієслівними основами. Віддіслівні іменники – назви осіб об'єднують:

1) назви особи як виконавця певної дії або роду її заняття: *представник, захисник, дослідник, заступник*;

2) назви особи як носія певної процесуальної ознаки, що визначає її поведінку: *порушник, викривач, розпорядник*;

3) іменник характеризує вираження певної дії: *опублікування, запобігання, попередження, виконання*.

Безособові форми дієслова – це незмінювані форми дієслова, що називають дію, виконану невідомою або неназваною особою. Наприклад: *вчинено, виконано, запропоновано, реорганізовано, досягнуто, набуто*.

Наказову форму дієслів у правотворчій діяльності використовують для передавання безпосереднього владного впливу на поведінку людини; такі дієслова можуть мати конкретні модальні значення наказу, заборони, рекомендації, вимоги, дозволу, пропозиції, попередження, повідомлення, припису, санкції, розпорядження, пояснення, звернення, виконання, примусовості. Він утворюється за допомогою змін дієслів залежно від особи, числа та роду (*роби, роби́ть, роби́мо; розроби, розроби́ть, розроби́мо; покарай, покарайте, покараймо*).

3) використання прямого порядку слів у реченні. При прямому порядку слів у реченні спочатку йде підмет, потім – присудок; означення, потім – означуване слово; додаток стоїть після слова, яке ним керує, а обставина – перед присудком.

У правотворчій діяльності прямий порядок слів у реченні має певні правила:

1. Підмет передує присудкові: *суддя повинен провести ретельну підготовку справи до розгляду*.

2. Узгоджене означення стоїть перед означуваним словом: *критичні рецензії не можуть бути підставою для задоволення вимог про відшкодування моральних збитків*.

3. Додаток стоїть після слова, до якого стосується: *розмір відшкодування моральної шкоди суд визначає в межах заявлених вимог*.

4. Вставні слова вживаються на початку речення: *На жаль, в останньому рахунку ви допустили дві помилки. Як зазначалося раніше, треба виходити з інтересів акціонерів*.

Варто зазначити, що ст. 35 Закону України «Про правотворчу діяльність» встановлює вимогу щодо відповідності термінології Конституції України, інших законів, а також нормативно-правових актів вищої юридичної сили [3].

Терміни, які використовуються в нормативно-правовому акті не повинні відрізнятися за змістом від їх визначення в Конституції України. Обов'язковою є єдність термінології в законах, які регулюють єдину сферу правовідносин, а також в законах, що пов'язані бланкетними нормами. В підзаконних нормативно-правових актах терміни застосовуються в межах термінології законів, що регулюють відповідну сферу.

Ідентичні поняття мають бути виражені однаковими термінами, наскільки це можливо, без відхилення від їх значення у звичайній, юридичній чи технічній мові. Наприклад: стаття 45 Конституції України від 28 червня 1996 року роз'яснює право кожного на відпочинок і саме в такому контексті це право повинно трактуватись в інших галузях права [1].

Терміни, що вживаються в тексті нормативно-правового акта, повинні бути короткими, лексично правильно сформульованими, однозначними, зрозумілими. Перевага надається загальноживаній та (або) спеціальній термінології державної мови.

Такі терміни також повинні бути короткими, тобто включати не більше трьох-п'яти слів (в ідеалі – не більше двох). Серед цих слів не повинно бути дієслів, займенників або прислівників.

Однозначність і зрозумілість термінів, що використовуються в текстах нормативно-правових актів, означає, що під час написання нормативно-правових актів слід застосовувати максимально прості і зрозумілі слова, терміни, звороти і фрази, що широко використовуються у звичайному

вжитку і легко сприймаються. Не слід перевантажувати нормативно-правовий акт складними граматичними конструкціями, складнопідрядними реченнями, реченнями з однорідними членами, що, вибудовуючись у довгий ланцюжок, ускладнюють сприйняття думки. Оскільки будь-який нормативний припис виражається за допомогою мови (юридичної мови), елементарною структурною одиницею якої є слово (термін), важливо, щоб зміст і обсяг таких термінів був зрозумілим для всіх суб'єктів, яким адресується правовий припис. Одним із способів забезпечення ясності нормативного припису та зрозумілості наміру є застосування законодавчих дефініцій в текстах відповідних нормативно-правових актів.

Законодавством також визначені обмеження щодо використання слів та термінів у текстах нормативно-правових актів, а саме:

1) запозичені іншомовні слова у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники. Використання іншомовних слів може бути виправдане лише у випадку, коли таке слово іншомовного походження вже цілковито інтегрувалося в українську мову і йому немає українського замітника. Проте однозначної вимоги щодо заборони чи дозволу використання в законі іншомовних слів не існує;

Правила використання іноземних слів у правотворчій діяльності:

- у разі конкуренції з іноземним словом (поняттям) перевагу треба віддавати слову українського походження за винятком випадків, коли український варіант став архаїзмом і в загальноживаній мові не використовується;
- у разі конкуренції зі словами іноземного походження перевага надається відомішому слову;
- запозичені слова повинні застосовуватися у суворо визначеному їх значенні й оптимально вписуватися в зміст тексту національного нормативно-правового акта.

Слова іншомовного походження (запозичення) в мові нормативно-правових актів можуть використовуватися в трьох різновидах:

- іноземні слова, що походять із термінології римського права, а також обумовлені необхідністю привести українське законодавство у відповідність з міжнародними та правовими стандартами: референдум, дискримінація, конвенція;
- іншомовні терміни різних галузей знань, особливо економічної: овердрафт, тратта;
- цілковито іноземні слова, що увійшли у наше повсякденне життя: документ, кредит, пенсія.

Перша і третя група різновидів іншомовних слів (запозичень) можуть вільно використовуватися під час формулювання норм нормативно-правових актів. Що стосується термінів другої групи різновидів, то слід уникати їх немотивованого застосування, оскільки їхній зміст без спеціального коментаря відомий лише вузькому колу фахівців. Слід також пам'ятати, що запозичення дуже зручно використовувати для маскування не досить зрозумілих ідей. Звичайно, таке застосування запозичень у мові нормативно-правового акта неприпустиме. Невпорядковане застосування нових іноземних слів у нормативно-правовому акті не повинно служити прикриттям дефектів правотворчої діяльності. Але не слід уникати слів іншомовного походження, якщо вони сприяють точності вираження думки.

2) терміни, що позначають вузькоспеціальні поняття, крім випадків використання їх у сферах правового регулювання, в яких вони є професійно необхідними (з обов'язковим їх визначенням);

Вище вже частково йшлося про професійну лексику або вузькопрофесійні поняття у правотворчій діяльності. Нормативно-правові акти все-таки – загальноживані документи, що використовуються людьми без спеціальної професійної підготовки (наприклад, судами при вирішенні спорів), тому в нормативно-правових актах слід якомога менше вдаватися до професійної термінології. Проте навряд чи можливо взагалі не використовувати вузькопрофесійні терміни в нормативних актах.

Для цього слід дотримуватися певних правил:

1) у разі використання професіоналізмів слід віддавати перевагу найвідомішим для означення поняття, про яке йдеться в акті, і які фактично стали частиною звичайної розмовної лексики;

2) переносити значну частку регулювання питань, що потребують використання вузькопрофесійних термінів та понять, на рівень нижчого за юридичною силою акта (в Постанови Уряду, накази міністерств), розрахованого на використання переважно фахівцями.

Наприклад:

Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ:

«Стаття 2. Визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій

...

4) зона посиленого радіоекологічного контролю – це територія з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 1,0 до 5,0 Кі/км², або стронцію від 0,02 до 0,15 Кі/км², або плутонію від 0,005 до 0,01 Кі/км² за умови, що розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів перевищує 0,5 мЗв (0,05 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період...

Стаття 17. Організація медичного обстеження і оздоровлення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

При стійких незворотних морфологічних змінах та порушеннях функцій органів і систем організму, неефективності будь-яких видів реабілітаційних заходів, а також після досягнення пенсійного віку, в тому числі на пільгових умовах, група інвалідності встановлюється безстроково».

У зазначених статтях вжито досить багато суто професійної лексики, цифр і медичних понять. Це нетипово для закону. Проте в ситуації, коли потрібно забезпечити стабільність норм, щодо надання пільг громадянам, які напряду пов'язані з рівнем забруднення, таке нагромадження тексту статті професійними термінами виправдовується, хоча у подібному випадку в багатьох західних державах усі ці цифри були б виокремлені в додаток до нормативно-правового акта;

3) застарілі терміни, крім випадків необхідності забезпечення історико-правової відповідності, з обов'язковим уточненням їх сучасного значення;

Це правило передбачає необхідність використання нової термінології, що характеризує те чи інше явище. Зараз з'являються нові юридичні терміни, що використовуються на позначення тих понять, яких раніше взагалі не було, видаляються з обігу застарілі терміни, що не відповідають потребам сучасного суспільства, терміни змінюються з метою приведення їх у відповідність із термінами європейського права. Наприклад, введено термін «верховенство права» замість існуючого за радянських часів терміна «верховенство закону», що є свідченням орієнтації України на розбудову правової держави, в якій людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю.

Застарілі терміни можуть використовуватися лише у випадку необхідності забезпечення історико-правової відповідності і з обов'язковим уточненням їх сучасного значення.

Наприклад, Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI передбачає окремі правила забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні [4]. Проте на сьогодні діє Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII [5]. У цьому законі використовується термін «кримінальне судочинство», що є застарілим і може трактуватися як «кримінальне провадження», хоча по своїй суті це є різні поняття. Окрім цього, низка інших нормативно-правових актів теж використовують термін «кримінальне судочинство задля однакового розуміння норм законодавства (наприклад, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII). Проте таке використання застарілих термінів повинно бути винятком.

4) іменники та займенники, що акцентують на гендерних відмінностях осіб.

Формуючи текст нормативно-правового акта потрібно вживати гендерно нейтральні іменники та займенники, тобто такі, що не вказують на стать особи.

Наприклад: використання нейтрального займенника третьої особи «вони» замість займенників «він» та «вона». Окрім цього, необхідно замінювати гендерно-бінарні слова на зразок «він», «вона» на такі, що не вказують на стать людини, про яку йде мова. У текстах нормативно-правових актів зазвичай використовується поняття «особа», яке позбавлене гендерної ознаки.

Вищевказані положення кореспондуються із вимогами Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 8 вересня 2005 року № 2866-IV, відповідно до якого кожен нормативно-правовий акт проходить гендерно-правову експертизу – це аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [6];

5) прислівникові та дієприслівникові звороти.

Дієприслівникові звороти урізноманітнюють і збагачують речення, тому їх використання характерне для художнього стилю. Посилаючись на принципи формальної вираженості, нейтраль-

ності й стриманості нормативно-правових актів це унеможливило використання дієприслівникових зворотів. Текст нормативно-правового акта повинен бути чітким, зрозумілим і не обтяженим лексичними ознаками.

З метою забезпечення єдності термінології, що вживається у нормативно-правових актах України, створюється Єдиний глосарій правових термінів. Наповнення, зберігання, обробка та використання Єдиного глосарію правових термінів забезпечується міністерством, що забезпечує формування державної правової політики. Інформація з Єдиного глосарію правових термінів є відкритою, загальнодоступною публічною інформацією у формі відкритих даних, що надається безоплатно та підлягає оприлюдненню на офіційному веб-сайті міністерства, що забезпечує формування державної правової політики. Проте на сьогодні такий Глосарій також відсутній.

Висновки. Отже, ми розглянули особливості використання мовних правил при формуванні нормативно-правового документа, передбачені ст. 35 Закону України «Про правотворчу діяльність». Аналізуючи законодавчі вимоги та практику їх застосування на сьогодні виникають проблеми у реалізації положень ст. 35 згаданого нами Закону, зокрема:

1) відсутність розроблених і прийнятих стандартів української правничої термінології, що створює труднощі при конструюванні правових норм;

2) відсутність окремого лінгвістичного відділу, який би займався вичиткою проєктів нормативно-правових документів, як у Верховній Раді України, так і в інших державних і недержавних структурах;

3) відсутність Єдиного глосарію правових термінів, що також впливає на термінологічну узгодженість при написанні нормативно-правового документа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.